

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

CONSTITUTIONAL LAW ON FREEDOM AND PERSONAL INTEGRITY: LEGAL REGULATION

Сорока С.О., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Досліджено законодавство щодо нормативно-правового регулювання конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Зазначено, що Конституція і міжнародні договори гарантують право на свободу та особисту недоторканність, зміст якого полягає в тому, що ніхто не може бути позбавлений свободи, крім випадків, зазначених законом, і відповідно до процедури, встановленої законом.

Відповідно до Конституції України і міжнародних угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має форму ватись законодавство в державі. Зазначена конституційна гарантія належить кожній людині з огляду на її природу і поширюється на всіх людей однаковою мірою. Обов'язок забезпечити це право покладений на державу та її органи, службових і посадових осіб.

Соціальна природа права на свободу та особисту недоторканність характеризується тим, що воно реалізується у відносинах між людиною та державою. Отже, поки людина не вчинила протиправного діяння, її право на свободу та особисту недоторканність не може бути ніким обмежено без законних підстав. Держава та всі її органи зобов'язані створювати людині сприятливі умови для реалізації нею свого конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Для забезпечення цього права важливим є нормативно-правове регулювання, а саме наявність чіткої нормативної бази, компетентних правоохоронних органів, добросовісних працівників. Досліджено основні закони держави, які забезпечують реалізацію конституційного права на свободу та особисту недоторканність, серед яких є Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, закони України «Про попереднє ув'язнення», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію». «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Констатовано, що обов'язковою умовою ефективного функціонування правоохоронних органів, виконання ними покладених на них законом функцій, дотримання посадовими і службовими особами цих органів законності, забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина є чітка правова регламентація їх діяльності.

Ключові слова: Конституція, закон, право на свободу та особисту недоторканність, правоохоронні органи.

The article examines the legislation on the legal regulation of the constitutional law to freedom and personal inviolability.

It was noted that the right to liberty and security of person is guaranteed by the Constitution and international treaties. It means that no one can be deprived of liberty, except for the cases specified in the law and in the manner prescribed by law.

According to the Constitution of Ukraine and international agreements, the consent to be bound by the Verkhovna Rada of Ukraine must form the legislation in the state. This constitutional guarantee belongs to each person by virtue of his nature and applies to all people equally. The duty to ensure this right rests with the state and its bodies and officials.

The social nature of the right to liberty and security of a person is characterized by the fact that it is realized in relations between a person and a state. Thus, until a person has committed an unlawful act, his right to freedom and personal inviolability cannot be limited by anyone without legal grounds. The state and all its bodies are obliged to create favorable conditions for a person to exercise his or her constitutional right to freedom and personal inviolability. To ensure this right, it is important to regulate, namely the presence of a clear regulatory framework, competent law enforcement agencies, honest employees. The basic laws of the state which provide realization of the constitutional right to freedom and personal inviolability are investigated. It includes Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine., the Law of Ukraine "About the preliminary detention", "About the Prosecutor's Office", "About the National Police", "About the Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine".

It is stated that a mandatory condition for the effective functioning of law enforcement agencies, the implementation of their statutory functions, compliance with the law by officials and officials of the law, ensuring the implementation of human and civil rights and freedoms is a clear legal regulation of their activities.

Key words: Constitution, law, the right to liberty and security of person, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Одною з основних проблем сьогодення є питання реалізації та захисту прав і свобод людини, які набули світового значення і, можна стверджувати, вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії в певній державі та суспільстві. Тому дослідження законодавства щодо нормативно-правового регулювання конституційного права на свободу та особисту недоторканність є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема: В.П. Бож'єва, С.В. Головатого, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, М.І. Козюбри, В.Т. Нора, М.С. Строговича, Л.Д. Удаловой.

Мета статті – досліджити законодавство щодо нормативно-правового регулювання конституційного права на свободу та особисту недоторканність.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу та особисту недоторканність закріплене у ст. 29 Конституції України. Ст. 3 Загальної декларації прав людини зазначає, що кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність. У ст. 5 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод підкреслено, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи, крім випадків, зазначених у законі, і відповідно до процедури, встановленої законом. Отже, право на свободу та особисту недоторканність гарантується Конституцією і міжнародними договорами. У ч. 2 ст. 3 Конституції констатовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Проте проблема забезпечення конституційного права на свободу та особисту недоторканність людини багатоманітна і складна. Головним її аспектом є реалізація цього права у повному обсязі. Зазначена конституційна гарантія належить кожній людині з огляду на її природу і поширюється на всіх людей однаковою мірою. Обов'язок забезпечити це право покладений на державу та її органи, службових і посадових осіб. Соціальна природа права на свободу та особисту недоторканність характеризується тим, що воно реалізується у відносинах між людиною та державою. Отже, поки людина не вчинила протиправ-

ного діяння, її право на свободу та особисту недоторканність не може бути ніким обмежено без законних підстав. Держава та всі її органи зобов'язані створювати людині сприятливі умови для реалізації нею свого конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Для забезпечення цього права важливим є нормативно-правове регулювання, а саме наявність чіткої нормативної бази, компетентних правоохоронних органів, добросовісних працівників. Під нормативно-правовим регулюванням розуміється форма владного юридичного впливу на суспільні відносини, що здійснюється правоохоронними органами за допомогою правових засобів із метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення. Елементом такого впливу є правозастосування, що становить одну з форм реалізації конституційних та інших правових норм під час затримання особи. Відповідно до Конституції, КПК України, а також інших законодавчих актів здійснювати затримання та тримати особу під вартою можуть лише уповноважені на це державні органи та уповноважені службові особи, зокрема органи внутрішніх справ та їх працівники. Найбільш значними підрозділами органів внутрішніх справ, що мають право затримувати осіб, є національна поліція. Діяльність поліції із затримання осіб регламентується ст. 29 Конституції, КПК України, Законом України «Про Національну поліцію» та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до КПК України особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, може бути затримана без ухвали слідчого судді, суду. Відповідно до ст. 207 КПК України затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім судді і народного депутата України, може кожна особа за таких обставин: 1) вчинення або замах на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Особа, яка затримала, зобов'язана негайно доставити затриману особу до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Крім цього, без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, має право уповноважена службова особа у випадках, чітко вказаних у законі: 1) якщо таку особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, а також і потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказує на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що особа, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, який зарахований законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України може втекти і має мету ухилитися від кримінальної відповідальності; 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст. 255, 255-1, 255-2 КК України, може втекти і має мету ухилитися від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 208 КПК України) [1].

Крім цього, законом визначено категорії осіб, щодо яких визначені особливості затримання: 1) народний депутат України; 2) суддя, суддя Конституційного Суду України, суддя Вищого антикорупційного суду, а також присяжний на час виконання ним обов'язків у суді, Голова, заступник Голови, член Вищої ради правосуддя, Голова, заступник Голови, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 3) кандидат у Президенти України; 4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 5) Голова, інший член Рахункової палати; депутат місцевої ради; 7) адвокат; 8) Генеральний прокурор, його заступник, прокурор Спеціалізованої антикорупційної проку-

ратури; 9) Директор та працівник Національного антикорупційного бюро України; 10) Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступник (ч. 1 ст. 480 КПК України) [1].

Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор мають право здійснити обшук особи, яка затримана (ч. 3 ст. 208 КПК України). Процесуальний порядок цього обшуку передбачає обов'язкову участь понятих, що є однією з гарантій додержання законності та забезпечення прав людини і громадянина. Особи, які беруть участь в обшуку, мають бути однієї статі з особою, яку обшуковують. Крім цього, затриманому негайно має бути повідомлено зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснюються права: право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не давати жодних показань із приводу підозри проти нього, негайно повідомити осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання, а також інші процесуальні права, передбачені законом (ч. 4 ст. 208 КПК України) [1].

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обов'язково має бути складений протокол, де зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; перераховано вичерпний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Якщо на момент затримання прізвище, ім'я, по батькові затриманої особи не встановлені, до протоколу обов'язково необхідно додати докладний опис такої особи, а також її фотознімок. Протокол про затримання має бути підписаний уповноваженою службовою особою, що його склала, а також затриманим. Копія протоколу відразу під розпис вручається затриманому та направляється прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК України) [1].

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин із моменту затримання. Особа, яка була затримана без ухвали слідчого судді, суду не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання має бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання щодо неї запобіжного заходу (ст. 211 КПК України) [1].

Якщо підозрюваному, обвинуваченому обрано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, він не може бути затриманий без дозволу слідчого судді, суду, якщо він підозрюється або обвинувачується у тому ж кримінальному правопорушенні. У разі обрання запобіжного заходу тримання під вартою орган державної влади чи уповноважена службова особа, де підозрюваний, обвинувачений утримується, мають забезпечити дотримання прав такої особи, а в разі порушення вищезазначених вимог кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває особа, якій обрано запобіжний захід тримання під вартою, має право постановити ухвалу, в якій зобов'язує будь-який орган державної влади чи уповноважену службову особу забезпечити дотримання прав такої особи. Кожен суддя має своїм обов'язком захищати права людини, і, якщо він отримує відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, що була позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не була звільнена з-під варти після внесення застави в установленому законом порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи уповноважену службову особу, під вартою яких тримається особа, відразу доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. До обов'язків слідчого судді входить звільнення особи, що була позбавлена свободи,

якщо орган державної влади чи уповноважена службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть рішення суду, яке набрало законної сили, або не доведе наявність інших законних підстав для позбавлення особи свободи (ст. 206 КПК України) [1].

Винятковим запобіжним заходом є тримання під вартою. Цей запобіжний захід може бути застосований, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України. Межею діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення конституційного права на свободу й особисту недоторканність у процесі обрання запобіжного заходу тримання під вартою є те, що строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою не може перевищувати шістьдесяті днів (ст. 197 КПК України) [1]. Юридичною гарантією законності затримання та взяття під варту є норма ст. 371 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який у випадках, передбачених КПК України, застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вироку щодо якого не набрав законної сили. Особи, що були взяті під варту, утримуються з дотриманням конституційних принципів та вимог Загальної декларації прав людини, інших міжнародно-правових актів і стандартів поведіння з ув'язненими. До осіб, яких позбавлено волі під час утримання, не можуть застосовуватись дії, що принижують людську гідність або завдають фізичних чи моральних страждань [2].

Однією з гарантій забезпечення права на свободу й особисту недоторканність є Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. Прокуратура є державним правоохоронним органом, який здійснює функції, що встановлені Конституцією України, й основною метою є захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. До одної з основних функцій прокуратури належить функція нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, здійснення нагляду за додержанням законів у процесі виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ч. 3.4. ст. 2 «Про прокуратуру») [3]. Здійснюючи нагляд за додержанням законів у процесі виконання судових рішень у кримінальних справах, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян в органах та установах, прокурор регулярно проводить перевірки, а також, виявши відомості про можливі порушення законодавства під час розгляду скарг, звернень громадян чи будь-яких інших джерелах реагує відповідно до вимог законодавства. Якщо особа незаконно знаходиться в місці тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі, установі для виконання заходів примусового характеру, прокурор зобов'язаний негайно звільнити таку особу (ст. 26 ч.ч. 3, 4 ЗУ «Про прокуратуру») [3].

Національна поліція України – це правоохоронний орган, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» одним

з основних принципів діяльності поліції є дотримання прав і свобод людини. Під час виконання своїх обов'язків Національна поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, які гарантовані Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, які нею ратифіковані, і сприяє їх реалізації. Обмеження прав і свобод людини може бути допущено виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, і виконання таких заходів негайно мають бути припинено, якщо мета застосування таких заходів досягнута, а також якщо необхідності подальшого їх застосування немає (ч.ч. 1–3 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію») [4].

Крім того, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі. У своїй діяльності Уповноважений керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, ратифікованими Україною. Будь-яка людина без обмежень і перешкод може звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Порядок звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини регулюється Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» (ст. 21 Закону). Звернення подаються Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 17 Закону). Щороку Уповноважений Верховної Ради України з прав людини подає Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами, які своїми діями (бездіяльністю) порушували права і свободи людини і громадянина, а також про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина [5].

Отже, Конституція, закони і інші нормативно-правові акти держави гарантують людині свободу й особисту недоторканність, проте в разі порушення норм закону до особи можуть бути застосовані обмеження відповідно до закону. Так, у разі вчинення кримінального правопорушення особа може бути піддана затриманню, триманню під вартою відповідно до норм закону. Проте закон надає такій особі комплекс специфічних процесуальних прав, їх обсяг збільшується, коли особа притягується як підозрюваний, обвинувачений і до неї обирається такий запобіжний захід, як тримання під вартою. Однак і в цьому разі про права, які надаються, робиться спеціальне застереження, щоб людина знала про них і могла ними користуватися.

Тому дуже важливою у діяльності правоохоронних органів із забезпечення конституційного права людини на свободу й особисту недоторканність є їх компетенція. Її визначають як сукупність усіх повноважень, якими наділений конкретний орган чи посадова особа в межах предмета відання. Крім того, обов'язковою умовою ефективного функціонування правоохоронних органів, виконання ними покладених на них законом функцій, дотримання посадовими і службовими особами цих органів законності, забезпечення реалізації прав та свобод людини і громадянина є чітка правова регламентація їхньої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.
2. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print>.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80/print>